

Лекція 10

Еколого-економічні механізми природокористування

10.1 Еколого-економічні показники: оцінки і ставки.

10.2 Економічні механізми в регулюванні товарно-грошових відносин.

10.3 Економічні інструменти в регулюванні природокористування.

10.4 Еколого-економічні інструменти: принципи формування і механізми дії.

10.5 Форми еколого-економічних інструментів.

10.6 Економічні механізми реалізації екологічної політики в законодавчо-нормативних актах України.

10.1 Еколого-економічні показники: оцінки і ставки

Еколого-економічні показники – це показники, що характеризують різні сторони використання природних ресурсів.

За функціональним призначенням виділяють дві групи еколого-економічних показників: оцінки і ставки.

Еколого-економічні оцінки – це види економічних показників, що характеризують зміну параметрів господарської діяльності економічних суб'єктів (доходів, виробничих витрат, рівня рентабельності, якості продукції, продуктивності праці), у відповідь на процеси використання природних благ або впливу на компоненти природного середовища.

Завдання еколого-економічних оцінок – з максимальним ступенем вірогідності охарактеризувати, яким чином використання природних ресурсів впливає на вартісні показники діяльності економічних суб'єктів.

Еколого-економічні оцінки можуть розраховуватися на основі:

- витрат на відтворення природних ресурсів;
- вигод (прибутку, доходу), отримуваних завдяки використанню природних ресурсів;
- економічного збитку від погіршення якості природних ресурсів (прямі збитки, витрати на компенсацію втрат та упущеної вигоди);
- економічних ефектів від поліпшення якості природних ресурсів.

Еколого-економічні оцінки є первинною інформаційною основою для розрахунку **еколого-економічних ставок**.

У свою чергу, на основі ставок формують **еколого-економічні інструменти**, за допомогою яких здійснюється регулювання системи товарно-грошових відносин в сфері природокористування.

Крім того еколого-економічні оцінки використовуються для обґрунтування варіантів соціально-економічного розвитку продуктивних сил чи базових технологій.

Еколого-економічні ставки – це питомі економічні показники (тарифи, частки, процентні нормативи), що враховують дію або вплив екологічних факторів та забезпечують реалізацію **економічних інструментів** (системи цін і зборів, умов одержання прибутку та ін.).

Економічні інструменти – це засоби (заходи, методи, важелі) зміни фінансового стану економічних суб'єктів. За допомогою економічних інструментів можна, впливаючи на спонукальні мотиви діяльності суб'єктів господарювання, регулювати товарно- грошові відносини на рівні підприємства, території, національної економіки і навіть транснаціональних систем.

Таким чином держава, з метою зміни стану навколишнього природного середовища певної території, або обмеження використання окремих природних ресурсів, за допомогою економічних інструментів може заохочувати суб'єктів господарювання до зменшення забруднення довкілля, впровадження енерго- та матеріалозберігаючих технологій, використання відновлюваних джерел енергії та виготовлення екологічно чистих продуктів.

При цьому необхідно враховувати, що в процесі використання природних ресурсів взаємодіють економічні суб'єкти, які мають прямий або непрямий вплив на стан навколишнього середовища:

- громадяни, що проживають на даній території;
- законодавчі органи (Верховна та місцеві Ради), що формують від імені народу правове поле використання природних ресурсів;
- розпорядчі органи (уряд, місцеві адміністрації), що управляють даною територією;
- виробники продукції;
- посередники в торгівлі, наданні транспортних послуг, зберіганні;
- споживачі продукції.

Тому економічні інструменти повинні не тільки заохочувати до природоохоронної та природоошадливої діяльності виробників продукції, а й створювати у споживачів та посередників попит на екологічно чисту продукцію, а в представників законодавчих та розпорядчих органів влади почуття відповідальності за прийняття та впровадження екологічних стандартів та нормативів

10.2 Економічні механізми в регулюванні товарно-грошових відносин

Основою регулювання товарно-грошових відносин в країні, в тому числі і в природоохоронній сфері є **економічні механізми**, за допомогою яких держава забезпечує досягнення економічних показників при збереженні екологічної рівноваги.

Економічний механізм – це сукупність економічних структур, інститутів, форм і методів господарювання, за допомогою яких реалізуються діючі в конкретних умовах економічні закони і здійснюється узгодження суспільних, групових та приватних інтересів.

Економічний механізм відіграє важливу роль у реалізації цілей екологічної політики господарського суб'єкта на будь-якому рівні: держави, галузі, території, підприємства.

Основні компоненти економічного механізму:

- **правові основи** здійснення економічної діяльності (права, обов'язки, ліцензії, обмеження, процедури та ін.);
- **система відносин** власності на основні засоби виробництва (державна, муніципальна, колективна, приватна);
- **організаційна структура економіки**, тобто система зв'язків, що формує економічні відносини між суб'єктами господарювання по вертикалі та горизонталі;
- **система суспільних інструментів** (традиції, моральні засади, порядки, звичаї, духовні цінності), що формують соціально-інформаційне поле економічної активності;
- **економічні інструменти**.

За допомогою зазначених компонентів держава створює для регіонів, галузей та суб'єктів господарювання економічно сприятливе середовище для раціонального використання природних ресурсів, зменшення забруднення навколишнього природного середовища та впровадження природоохоронних заходів.

Так, наприклад, **запровадження ліцензування та обмеження** на видобування і використання окремих природних ресурсів дозволяє державі контролювати кількість суб'єктів господарювання, які видобувають або використовують кожний природний ресурс, а при необхідності регулювати обсяги його споживання, тим самим заощаджуючи для майбутніх поколінь.

Крім того, такі дії держави змушують суб'єктів господарювання ошадливо відноситися до використання дефіцитних природних ресурсів, впроваджувати матеріало та енергозамінні технології, зменшувати обсяги шкідливих викидів, скидів і розміщення відходів.

Процедури обов'язкової екологічної експертизи, стандартизації, нормування та контролю дозволяють уберегти суспільство і навколишнє середовище від екологічно шкідливих виробництв, ввезення та споживання екологічно забрудненої продукції.

Впровадження в нашій державі **різних форм власності** (державної, муніципальної та приватної), на думку провідних економістів, дозволить забезпечити більш раціональне і ефективне використання навколишнього природного середовища та природних ресурсів, оскільки приватний власник більше буде турбуватися про збереження природного ресурсу.

Організаційна структура національного господарства дозволяє залучати до управління охороною навколишнього природного середовища різні гілки влади: Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, міністерства, галузі, управління, обласні та районні державні адміністрації, місцеві Ради.

Через взаємний контроль, важливе місце у дотриманні вимог екологічного законодавства відіграють горизонтальні зв'язки між галузями, регіонами та суб'єктами господарювання. Так, наприклад, переробні харчові підприємства зацікавлені в отриманні екологічно чистої продукції від сільськогосподарських підприємств. Підприємства рибної галузі для забезпечення ефективності власного виробництва вимушені контролювати якість вод.

На ефективність реалізації екологічної політики держави важливий вплив мають **традиції та моральні засади**, які панують у суспільстві. Серед них слід виділити законопослушність, схильність населення до оволодіння екологічними знаннями, заощадження, бережного відношення до природного середовища (землі, водойм, лісів, тваринного та рослинного світу), охайність та ін.

10.3 Економічні інструменти в регулюванні природокористування

Вище зазначалося, що за допомогою економічних інструментів держава може заохочувати суб'єктів господарювання до одних видів діяльності та створювати перепони для інших.

Для того, щоб економічні інструменти успішно виконували свої функції, необхідно щоб їх запровадження дозволяло підприємствам, в першому випадку, отримувати додатковий економічний ефект (збільшення прибутку, або зниження собівартості), в другому – нести додаткові витрати.

При регулюванні природокористування економічні інструменти дозволяють через зміну фінансового стану суб'єктів господарювання обмежувати їх негативний вплив на навколишнє природне середовище, стимулювати до виробництва екологічно чистої продукції та раціонального використання природних ресурсів.

Економічні інструменти поділяються на ціни за ресурси, економічні вигоди та перерозподільні збори або виплати.

Ціни за ресурси включають ціни за сировину, матеріали, енергію; збори за використання водних ресурсів, лісів та інших природних ресурсів; збори за забруднення навколишнього природного середовища; орендну плату за використання основних фондів (у тому числі природоохоронного призначення), ціну за використання трудових та фінансових ресурсів. Основна екологічна **функція ціни за ресурс** – **обмежувальна** – вона обмежує можливу кількість ресурсів для споживання та величину шкідливих викидів і скидів.

Тому держава, яка зацікавлена в зменшенні використання окремих природних ресурсів, або обсягів шкідливих викидів чи скидів, повинна збільшити збір за одиницю використаного природного ресурсу та одиницю шкідливого інгредієнта, що попадає в атмосферу, ґрунт, або водне середовище.

Водночас, для заохочення підприємств до впровадження природоохоронних заходів необхідно знизити ціни на природоохоронне обладнання та відсотки за кредитами, призначеними для його придбання, та підвищити ціни на екологічно чисту продукцію.

Економічні вигоди дозволяють суб'єктам господарювання отримати додатковий дохід чи одержати певні переваги, які можна буде втілити в додатковий дохід. Вони формуються під впливом трьох груп факторів: внутрішньою здатністю економічного суб'єкта

отримати максимум вигоди від використання природного ресурсу; властивостями даного природного ресурсу, його кількісними і якісними характеристиками; зовнішніми умовами економічного середовища для економічного суб'єкта (цінами на первинні ресурси, можливістю встановлювати ціни на свою продукцію, системою формальних і неформальних перерозподільних механізмів та інструментів (податків, зборів, пільг).

Основна **функція економічної вигоди – мотиваційна**. Саме тому через зацікавленість підприємств у отриманні додаткового прибутку держава може впливати на ефективність екологічної діяльності суб'єктів господарювання. Проте, слід враховувати, що для ефективної реалізації державної екологічної політики потрібно одночасно зусилля держави та підприємств.

Перерозподільні збори та виплати - це система вилучення частини доходів у одних економічних суб'єктів з метою передачі їх іншим економічним суб'єктам.

Перерозподільні інструменти виконують **функції еколого-економічної і еколого-соціальної корекції**. Перерозподільні інструменти можуть використовуватися через вилучення доходів у підприємств, що здійснюють негативний вплив на навколишнє природне середовище та передачі їх на облаштування рекреаційних зон, відновлення родючості ґрунтів, очищення вод, насадження лісів, розведення тварин та лікування населення.

В якості перерозподільного інструменту можна розглядати акумулювання сум коштів у загальнодержавному і територіальних екологічних фондах з наступним направленням їх на реалізацію важливих національних та регіональних екологічних програм.

За допомогою перерозподільних виплат держава забезпечує соціальну компенсацію населенню, яке постраждало від аварії на Чорнобильській АЕС, повені та інших природних катаклізмів.

10.4 Еколого-економічні інструменти: принципи формування і механізми дії

Еколого-економічні інструменти – це засоби (методи, заходи, важелі) впливу на фінансовий стан економічних суб'єктів з метою орієнтації їх діяльності в екологічно сприятливому напрямі, а саме впровадження природоохоронного обладнання і технологій,

раціонального використання природних ресурсів та зменшення шкідливих викидів і скидів.

Еколого-економічні інструменти розрізняються:

- механізмом реалізації;
- природою впливу на економічні інтереси суб'єкта;
- критеріальною базою розрахунку ставок;
- вихідними принципами впливу на ключові групи економічних суб'єктів;
- формою інструмента.

Механізми реалізації еколого-економічних інструментів включають:

- адміністративний перерозподіл коштів через штрафи і субсидії;
- фінансові трансфери через податки, кредити, виплати;
- вільні ринкові механізми перерозподілу коштів через торгівлю екологічними дозволами;
- сприяння на ринку через застосування негрошових форм підтримки економічних суб'єктів (нагородження спеціальними знаками, безплатна реклама).

Адміністративний розподіл коштів не відповідає ринковим умовам господарювання тому він, як правило, використовується в екстремальних випадках: для стягнення штрафів з винуватців забруднення навколишнього природного середовища, ліквідації наслідків природних та техногенних катастроф, а також для реалізації стратегічних екологічних програм.

Фінансові трансфери - це ціленаправлене переміщення коштів, які з одного боку направляються від суб'єктів господарювання на формування екологічних фондів, а потім із цих фондів до регіонів та підприємств на фінансування природоохоронних програм.

Торгівля екологічними дозволами в останні десятиліття широко практикується багатьма країнами світу. Вона передбачає передачу за оплату квоти на шкідливі викиди, скиди та розміщення шкідливих речовин від одної країни іншій.

Запровадження цього механізму управління природокористуванням дозволяє обом сторонам процесу купівлі-продажу отримати економічну вигоду. Так, країна, яка добилася зменшення забруднення навколишнього природного середовища після продажі екологічних квот отримує додаткові фінансові поступлення. Водночас, країна, яка перевищує, встановлені для неї обсяги

шкідливих викидів, скидів та розміщення відходів через купівлю додаткових квот, уникне збитків, зумовлених необхідністю платити за забруднення довкілля за в кілька разів збільшеними ставками.

Негрошові форми підтримки екологічної діяльності суб'єктів господарювання (нагородження спеціальними знаками, реклама за рахунок держави екологічно чистої продукції, пропаганда природоохоронного способу життя) надає їм конкурентні переваги порівняно з підприємствами, які забруднюють довкілля та порушують екологічне законодавство.

Природа впливу на економічні інтереси суб'єкта. За цим фактором еколого-економічні інструменти поділяються на дві групи:

- інструменти, спрямовані на вилучення доходів (штрафи);
- інструменти, спрямовані на збільшення доходів (субсидії).

Водночас, податки і збори за забруднення навколишнього природного середовища можуть виконувати як функції вилучення, так і функції відносного збільшення доходів (при пільгах у оподаткуванні) економічних суб'єктів.

З врахуванням цього фактора ставки еколого-економічних інструментів (податків, зборів) поділяються на:

- *емпіричні*, які не прив'язуються до реальних показників впливу екологічних факторів на економічну систему. Критерієм встановлення ставки у цьому випадку є фіскальні показники, які підбираються емпіричним шляхом;

- *розрахункові*, які визначаються на підставі реальних еколого-економічних показників (витрат і вигод) суб'єктів господарювання, що пов'язані безпосередньо з процесами впливу на навколишнє природне середовище.

Критеріальною розрахунковою базою ставок g:

- економічні показники, які характеризують економічний стан підприємств та їх можливу поведінку у відповідь на зміну будь-яких параметрів системи (цін, ставок податків, зборів);

- еколого-економічні оцінки, що характеризують ті економічні показники, які пов'язані з використанням природних ресурсів, чи зі зміною стану природного середовища.

Вихідні принципи впливу на ключові групи економічних суб'єктів поділяються на:

- принцип „забруднювач сплачує” застосовується коли існують технічні можливості виробництва продукції без шкідливого впливу

на навколишнє природне середовище, або існує можливість його суттєвого зниження. Суть цього принципу полягає в тому, що через систему екологічних зборів, підприємство, яке спричинило негативний вплив на навколишнє природне середовище повинно компенсувати всі завдані природі та здоров'ю населення збитки;

- принцип „споживач сплачує” застосовується, коли не існує можливості виробництва продукції без екодеструктивних процесів. В цьому випадку сума екологічних зборів включається у собівартість виробленої продукції, що відповідно збільшує ціну, яку повинен заплатити її споживач;

- принцип „усе суспільство сплачує” передбачає, що витрати на екологічні цілі здійснюються на солідарній основі за рахунок коштів платників податків. Він використовується, коли за рахунок бюджетних коштів, або коштів спеціальних фондів впроваджуються важливі загальнодержавні чи регіональні екологічні програми.

Соціально найбільш справедливим є принцип «забруднювач сплачує», проте, на сучасному рівні розвитку технологій суспільство не може відмовитися від багатьох досягнень науки, а тому вимушене частково змиритися з забрудненням навколишнього природного середовища та виділяти кошти на подолання наслідків антропогенного впливу на довкілля.

10.5 Форми еколого-економічних інструментів

Для забезпечення екологічно спрямованої діяльності суб'єктів господарювання держава використовує всі доступні їй форми еколого-економічних інструментів. Вони включають: податкові інструменти, мито, збори за забруднення довкілля, штрафи, субсидії, дотації, гранти, кредити, виплати, амортизаційні інструменти, цінові інструменти, сприяння або обмеження на ринку, екологічне страхування та моральні винагороди.

1) Податкові еколого-економічні інструменти – це екологічні податки, що збираються на місцевому і державному рівнях та направляються на відновлення навколишнього природного середовища та фінансування природоохоронних заходів.

На практиці можуть використовуватися такі *податки*:

- громадянський екологічний податок (стягується на екологічні цілі з платоспроможних громадян у Франції);

- податок на розв'язання глобальних, національних чи регіональних екологічних проблем (такий податок на подолання наслідків Чорнобильської аварії стягувався в Україні з усіх громадян у дев'яності роки ХХ століття);

- податок, який стягується за транзит через країну вантажів;

- екологічний податок на автомобільний транспорт;

- екологічний податок на повітряний транспорт. Надходження від податків на рух через територію країни транспорту та переміщення транзитних вантажів направляються на відбудову транспортних магістралей, терміналів, облаштування і відновлення пропускних пунктів та придорожніх територій;

- екологічний податок на конкретні групи товарів (мінеральні добрива, пластмасову тару, мастила, розчинники). Цей податок стягується для часткової компенсації збитків, які завдаються навколишньому природному середовищу при виробництві і використанні цих товарів. Водночас, оскільки сплата даного податку приводить до збільшення ціни на товари, за його допомогою можна регулювати їх вартість та обсяги виробництва;

- екологічний податок на паливо встановлюється в залежності від наявності в ньому шкідливих компонентів: свинцю, вуглецю, сірки, окисів азоту. Призначення цього податку компенсувати суспільству наслідків шкоди, яка завдається навколишньому природному середовищу при їх згоранні;

- комунальний податок, який справляється із всіх працюючих направляється на компенсацію витрат місцевих органів влади на водогін, каналізацію, утилізацію відходів та інші побутові послуги.

Якщо податки передбачають вилучення частини доходів підприємств та направлення їх на ліквідацію наслідків забруднення довкілля, то *податкові пільги* стимулюють виробництво екологічно чистої продукції, природозахисного обладнання та впровадження природоохоронних заходів.

В залежності від об'єкта застосування *податкові пільги* бувають:

- на виробництво продукції екологічного призначення (очисне обладнання, медичні товари, засоби екологічного контролю);

- на здійснення екологічно орієнтованих видів діяльності (переробка відходів, рекультивація земель);

- на виробництво екологічно чистої продукції (в першу чергу продуктів рослинництва та харчів);

- на продукцію, яка зменшує матеріаломісткість і енергоємність суспільного продукту;

- прискорена амортизація основних фондів екологічного призначення. Застосування прискореної амортизації дозволяє зменшити податкове навантаження на підприємства та прискорити термін окупності природоохоронного обладнання.

Важливу роль у стимулюванні виробництва природоохоронного обладнання та екологічно чистої продукції відіграє застосування нульової ставки податку на додану вартість при експорті цих товарів.

Акциз – це непрямий податок на продаж певних груп товарів. Підняття за допомогою акцизного збору цін на енергоносії, мінеральні ресурси та шкідливі для здоров'я населення вироби зменшує попит на ці товари і змушує їх споживачів впроваджувати енерго- та ресурсозберігаючі технології.

2) Мито – це обов'язковий внесок при ввезенні, вивезенні чи транспортуванні певних груп товарів через митну територію країни.

Застосування ввізних та транзитних мит на екологічно небезпечну продукцію обмежує її ввезення і транспортування на територію країни. Водночас, ввізне мито ставить в більш економічно вигідне положення вітчизняних виробників, порівняно з їх зарубіжними партнерами, що може спричинити зростання забруднення навколишнього природного середовища країни при виробництві цих товарів.

Застосування вивізного мита на продукцію, виробництво, якої пов'язане, з забрудненням навколишнього природного середовища, зменшить обсяги її виробництва в країні, проте, при відсутності адекватного ввізного мита, може збільшитися ввезення шкідливих речовин з інших країн.

3) Плата та збори стягуються з природокористувачів за використання природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища. Розмір плати та зборів залежить від обсягів використаних природних ресурсів та розміру шкідливого впливу на навколишнє природне середовище. Вони включають:

- плату за використання земель сільськогосподарського і несільськогосподарського призначення;
- плату за користування надрами;
- збір за спеціальне використання водних ресурсів;
- плату за видачу ліцензій на користування радіочастотним ресурсом України;

- збір за спеціальне використання лісових ресурсів;
- збір за спеціальне використання природних рослинних ресурсів;
- збір за спеціальне використання об'єктів тваринного світу;
- збір за викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря;
- збір за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти;
- збір за розміщення відходів.

Зазначені плата та збори є основою формування загальнодержавного, регіональних і місцевих фондів природоохоронного призначення та використовуються для відтворення відтворюваних природних ресурсів, застосування відновлюваних джерел енергії, очистки забрудненого атмосферного повітря, вод, ґрунтів, лісів та впровадження природоохоронних заходів.

4) Штраф – це грошове покарання за порушення екологічних нормативів (шкідливих викидів, скидів, розміщення шкідливих відходів та понаднормативне використання мінеральних ресурсів). Штрафи стягуються з прибутку, тому порушення екологічного законодавства підприємствам економічно не вигідне. При цьому штрафи можуть накладатися не тільки на суб'єктів господарювання, а й на їх керівників та інших посадових осіб, які допустили порушення екологічних законів та нормативів.

5) Субсидія – це цільова безповоротна допомога на впровадження природоохоронних заходів, яка виділяється з державного та місцевих бюджетів суб'єктам господарювання. Відомо, що природоохоронні заходи, як правило, мають тривалий термін окупності, а то й збиткові, тому надання субсидій досить часто є єдино можливим заходом для стимулювання підприємств до природоохоронної діяльності. Надаючи підприємствам субсидії, держава тим самим бере на себе частину витрат на виробництво екологічно шкідливої, але суспільно необхідної продукції.

6) Дотація – це грошова допомога з державних джерел на покриття збитків від екологічної діяльності, наприклад, вирощування екологічно чистої продукції. Держава може дотувати виробництво екологічно чистої продукції для дитячих та шкільних закладів, медичних установ та населення, яке проживає на радіоактивно забруднених територіях. Дотації також надаються на здешевлення путівок закладам, які здійснюють оздоровлення населення з екологічно забруднених та постраждалих від антропогенних та природних катастроф, а також їх ліквідаторам.

7) Грант – це оплачене державою замовлення на екологічні дослідження, впровадження природоохоронних заходів та виробництво екологічно чистої продукції. Грант є однією з основних форм підтримки наукових-дослідних підприємств, які спеціалізуються на природоохоронних дослідженнях. В зв'язку з тим, що екологічні дослідження направлені на вирішення проблем всього суспільства, довготривалі, трудомісткі та потребують значних фінансових вкладень, це під силу зробити тільки державі.

Оскільки виробництво екологічно чистої продукції характеризується для підприємств, що її виробляють, більшою собівартістю, держава може взяти на себе питання закупівлі та розповсюдження такої продукції, включаючи її експорт.

8) Кредит – це цільова поворотна позичка на екологічні цілі з пільговою, або нульовою процентною ставкою. Через здешевлення кредитів для виробників природоохоронного обладнання та екологічно чистої продукції, держава робить таку діяльність більш привабливою для потенційних інвесторів.

9) Виплати з державного, місцевого бюджетів та цільових фондів на відшкодування витрат екологічного характеру. Вище зазначалося, що на сьогоднішньому етапі розвитку суспільство практично не може обійтися без багатьох видів діяльності та товарів, при виробництві яких забруднюється довкілля. Тому через фінансування з державного та місцевих бюджетів природоохоронних заходів держава та місцеві органи влади вносять свій вклад у реалізацію суспільно необхідних екологічних проектів.

10) Прискорена амортизація основних фондів екологічного призначення. Цей інструмент дозволяє зменшувати оподатковувану базу підприємств, які експлуатують природоохоронне обладнання. Тим самим підприємства отримують додаткові кошти та мають можливість швидше замінити старе обладнання на нове.

11) Цінові інструменти – це державне регулювання цін шляхом їх збільшення, або зниження з метою зменшення виробництва і споживання екологічно небезпечної продукції та збільшення виробництва і споживання екологічно чистої продукції.

Держава зацікавлена у виробництві екологічно чистої продукції може зменшити ціну на природні ресурси, які використовуються для її виготовлення. Водночас, для регулювання раціонального використання невідновлюваних природних ресурсів, через

стягнення рентної надбавки, встановлюються збільшені ціни, чим суб'єкти господарювання симулюються до зменшення їх використання та впровадження замічних технологій.

12) Сприяння або обмеження на ринку за допомогою організаційних заходів (маркетингове сприяння, інформаційна підтримка, державний протекціонізм). Держава та місцеві органи влади, зацікавлені в здійсненні суб'єктами господарювання екологічної діяльності, можуть надавати їм безоплатну рекламу, забезпечувати інформацію, сприяти виходу на міжнародні ринки, через протекціоністські заходи обмежувати ввезення на територію країни небезпечних товарів з інших країн.

13) Премії, нагороди, призи за природоохоронну діяльність (впровадження природоохоронних заходів, виробництво екологічно чистої продукції, просвітницьку та освітянську діяльність) використовуються для моральної підтримки в суспільстві суб'єктів господарювання, керівників та інших фізичних осіб, які досягли успіхів в екологічній діяльності.

14) Екологічне страхування застосовується для захисту працівників, які працюють в шкідливих умовах, а також встановлення відповідальності тих, хто заподіяв шкоду навколишньому природному середовищу.

10.6 Економічні механізми реалізації екологічної політики в законодавчо-нормативних актах України

Для удосконалення охорони навколишнього природного середовища та підвищення ефективності використання природних ресурсів в Україні протягом 1991 – 2010 років прийнято законодавчо-нормативні акти, які включають економічні механізми реалізації екологічної політики країни. До таких документів можна віднести:

Закон України від 25.06.1991 року № 1264-ХІІ «Про охорону навколишнього природного середовища»;

Закон України від 03.07.1992 року № 2535-ХІІ «Про плату за землю»;

Закон України від 24.06.2004 року № 1863-ІV «Про внесення змін до деяких законів України з метою забезпечення врахування екологічних вимог у процесі приватизації»;

Постанову КМУ від 01.03.1999 року № 303 «Про затвердження Порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору»;

Постанову КМУ від 27.02.2008 року № 273 «Про затвердження Порядку надання у 2008 р. спеціальних дозволів на користування надрами»;

Постанову КМУ від 01.06.2002 року № 733 «Про Порядок і правила проведення обов'язкового страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків під час перевезення небезпечних вантажів»;

Постанову КМУ від 16.11.2002 року № 1788 «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яка може бути заподіяна пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежо-вибухонебезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного і санітарно-епідеміологічного характеру».

Законом України від 25.06.1991 року № 1264-ХІІ «Про охорону навколишнього природного середовища» визначено, що економічні заходи забезпечення охорони навколишнього природного середовища повинні передбачати:

- взаємозв'язок управлінської, науково-технічної та господарської діяльності підприємств, установ та організацій з раціональним використанням природних ресурсів та ефективністю заходів з охорони навколишнього природного середовища на основі економічних важелів;

- визначення джерел фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища;

- встановлення лімітів використання природних ресурсів, скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище та на утворення і розміщення відходів;

- встановлення нормативів і розмірів зборів за використання природних ресурсів, викиди і скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, на утворення і розміщення відходів та інші види шкідливого впливу;

- надання підприємствам, установам і організаціям, а також громадянам податкових та інших пільг при впровадженні ними маловідходних, енерго- і ресурсозберігаючих та нетрадиційних видів енергії, здійснення інших заходів з охорони навколишнього природного середовища;

- відшкодування збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Реалізація зазначених заходів повинна здійснюватися через такі економічні механізми:

- фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища за рахунок Державного бюджету України та місцевих бюджетів, коштів підприємств, установ, організацій та фондів охорони навколишнього природного середовища;
- збори за спеціальне використання природних ресурсів;
- збори за забруднення навколишнього природного середовища;
- збори за погіршення якості природних ресурсів;
- розподіл зборів за використання природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища;
- формування фондів охорони навколишнього природного середовища;
- стимулювання в системі охорони навколишнього природного середовища;
- екологічне страхування та екологічний аудит.

Постановою Кабінету Міністрів України від 01.03.1999 року № 303 визначено Порядок встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору.

Вона містить такі економічні механізми стимулювання підприємств до зменшення забруднення навколишнього природного середовища:

- визначення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища в залежності від класу небезпечності забруднюючих речовин;
- встановлення п'ятикратного розміру зборів за понадлімітні обсяги викидів, скидів і розміщення відходів;
- віднесення збору, який справляється за забруднення навколишнього природного середовища в межах лімітів, до витрат підприємств, а за перевищення цих лімітів – сплати його за рахунок прибутку, що залишається у розпорядженні юридичних осіб;
- зобов'язання для юридичних і фізичних осіб відшкодувати збитки завдані суспільству порушенням природного законодавства.

З метою підвищення ефективності використання земельних ділянок за їх цільовим призначенням *Закон України від 03 липня 1992 року № 2535-III «Про плату за землю»* передбачає, що:

- ставки земельного податку на неоцінених земельних ділянках диференціюються та затверджуються місцевими Радами, але не більше ніж у два рази від середніх ставок податку для даного населеного пункту;

- податок на земельні ділянки, які надані підприємствам на землях, що не відповідають їх цільовому використанню, справляється з розрахунку 5 % від середньої оцінки ріллі по області;

- податок, на земельні ділянки, які тимчасово надані підприємствам на землях природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, справляється з розрахунку 50 % від середньої оцінки ріллі по області.

Для підвищення ефективності використання корисних копалин

Постановою Кабінету Міністрів України від 27.02.2008 року № 273

«Про затвердження Порядку надання у 2008 році спеціальних дозволів на користування надрами» передбачено запровадження видачі дозволів на користування надрами за результатами аукціону. При цьому надкористувач повинен приступити до користування ділянкою надр (крім нафтоносною) протягом двох років після отримання дозволу, а до користування нафтоносною ділянкою - протягом 180 днів.

Для запобігання порушення природного середовища приватизованими підприємствами
Законом України від 24.06.2004 року № 1863-IV

«Про внесення змін до деяких законів України з метою забезпечення врахування екологічних вимог у процесі приватизації» внесено зміни до Закону України від 04.03.1992 року № 2163-ХІІ «Про приватизацію державного майна», які передбачають:

- проведення екологічного аудиту об'єктів приватизації;
- відмову в приватизації, якщо об'єкт приватизації знаходиться в заповідній зоні, або розташований у прибережних захисних смугах морів, річок, озер на відстані ближче 100 метрів від них;
- врахування в процесі складання проекту плану приватизації пропозицій Міністерства охорони навколишнього природного середовища або його територіальних органів.

Важливим механізмом захисту природного середовища є запровадження екологічного страхування.

Законом України від 08.02.1995 року № 39/95-ВР «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» всім громадянам, що проживають на території України забезпечується право добровільного страхування особи та майна від ризику радіаційного впливу.

З метою відшкодування шкоди, заподіяної життю і здоров'ю фізичних осіб та навколишньому природному середовищу, а також майну фізичних і юридичних осіб
Постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2002 року № 733 запроваджено обов'язкове страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів.

Постановою встановлено розмір страхової суми за перевезення кожної тонни небезпечного вантажу залежно від класу його небезпеки. Розмір страхових тарифів встановлюється в залежності від виду транспорту та підкласу небезпечного вантажу.

Постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.2002 року № 1788 запроваджено обов'язкове страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання, які використовують пожежовибухонебезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного і санітарно-епідеміологічного характеру